
The Song of the Vineyard: The Allegory and its Agricultural Background / מעשה,
מחדל וגנטיקה בשיר הכרם של ישעיהו

Author(s): יהודה פליקס and Yehuda Feliks

Source: *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* / דברי הקונגרס העולמי
1989 / למדעי היהדות, תשמ"ט / Vol. י, DIVISION A: THE BIBLE AND ITS WORLD /
תשמ"ט (1989 / חטיבה א: המקרא ועולמו), pp. 19-24

Published by: האיגוד העולמי למדעי היהדות / World Union of Jewish Studies

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23530785>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* / דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות

מעשה, מחדל וגנטיקה בשיר הכרם של ישעיהו

יהודה פליקס

מרבנים הם משלי כרם ושירי כרם בתנ"ך, מהם קצרים, בצורת מטפורות ורמזים; ומהם בעלי יריעה רחבה, כגון משלי הכרם ביחזקאל פרק ט ופרק יז ובתהלים פרק פ. המקיף והמשוכלל ביניהם הוא שיר הכרם של ישעיהו (פרק ה), שבו ניתן תיאור ציורי, רב-גוני, על דרך גידול הגפנים בהרי יהודה. פרק זה הוא מושלם מבחינת תיאור מהלך העבודות שבכרם, ברם עיקר המשל הוא לכאורה בלתי מובן: כיצד זה קרה במציאות שנטיעה משובחת - שורק - מניבה יבול של באושים?

ישעיהו הנביא, שהיה בן-כרך ונמנה עם האצולה, הוא מן הנביאים המצטיינים ביותר בתיאור נופ הארץ וטבעה והוא מן הבקיאים בין הנביאים במהלכי העבודה החקלאית. מסתבר כי היתה לו אחוזה חקלאית מחוץ לעיר והיה מעורב בחיי היום-יום של האיכר העברי. אותו תיאור בפרק כח כעדות נאמנה להשגחת ד' על עמו וכאנטיטיזה לניהיליזם של בני העיר.

נראה כי בדומה לצייר גדול, המקדים תרשים (סקיצה) לציורו, כך גם ישעיהו הכין תרשים לשיר הכרם הגדול. כוונתי לפרק כז (ב-ה) 'ביום ההוא כרם חמר ענו לה; אני ד' נוצרה, לרגעים אשקנה, פן יפקוד עליה; לילה ויום אצרנה' ובהמשך בא האָיגם בהפקת הכרם לשמיר ושית ואף בהשמדתו ע"י הצתה.

מפורט ומשוכלל יותר מבחינה אמנותית שיר הכרם שבפרק ה. הוא מתאר מהזור שלם של שתיים עשרה עבודות בכרם. אלה מוצגות בשני אופנים: המעשה והמחדל; האחד מונה את המעשים בהכשרת שדה הבור לכרם והשני מציין את המחדלים שהוליכו לקראת

החזרתו של הכרם למצבו הראשוני – שדה בור המצמיח שמיר ושית. שני חצאי המעגל משלימים את המעגל. המחדל רומז למעשה החיובי בתנאים תקינים. וכך בצימצום לשון ובהימנעות מקצרות מתקבלת תמונה מושלמת של דרכי הכשרת הקרקע לזרם ועיבודו בהרי יהודה בימי ישעיהו.

השדה המיועד לזרם זה מיוחד במינו; הוא נמצא ב'קרן בן שמן', היינו חלקת-שדה פינתית, בעלת סיכויי פוריות גבוהים. המדובר בחלקה שבמדרגות ההרים, הנפגשות בערוץ, המנקז את עודפי המים של המדרגות לנחל שבעמק. בלשון המשנה קרויות פינות אלה 'ראשי מדרגות מעורבין' (ירו'ט' פאה פ"ב ה"ב, יז ע"א בתוספתא שם פ"א, ט: 'ראשי שורות מעורבין'). זו חלקה קשה מאד להכשרה, כאשר ברבות הימים נסחפו לתוכה אדמה ואבנים וגדלו בה צמחי קָהָה – שיחים ועצים, שקשה מאד לעוקרם; אך רב הוא הפוטנציאל החקלאי של שדה זה. בחלקה פרובלמטית זו תלה הכורם תקוות מרובות ולבסוף התאכזב מרות, כאשר הכרם הניב 'באושים'.

נתעכב כאן בקצרה על הנמשל ל'קרן בן שמן': ה'ידיד' – הבורא – יש לו כרמים רבים – 'שבעים אומות'. כרמים אלה ניטעו בחלקות רגילות, מהן אין ציפיות ליבול מיוחד במינו. מכל העמים בחר ד' בעם ישראל שיהא 'כרם ד'... נָטַע שְׁעוּעֵיו' ובהר לנטעו ב'קרן בן שמן' – היינו ארץ-ישראל, שהיא 'ארץ זבת חלב ודבש' – אך אדמתה מחייבת הכשרה יסודית. בה החליט לטפח את עמו, שנמשל ל'שורק', המוכר בזני הענבים, שיינם אדום – 'שורק' או 'כרם חמר' שהזכרנו.

נחזור עתה למהלך העבודות שבכרם, שסוכמו בטבלה. לראשונה מקצצים את הקוצים והשיחים שעלו בקרן בן שמן, אותם צמחים שהוזכרו במחדל – 'ואשיתו בתה ועלה שמיר ושית'. המעשה השני – 'ויעזקהו' – משמעו חפירה מסביב לעץ או לסלע על-מנת לעוקרם. במשמעות זו מצינו עֶזְקָה, עֶזְקָה בספרות חז"ל (ר' מנחות פד ע"א). לאחר שנתפנה השדה מן השורשים והסלעים בא המעשה השלישי – 'ויסקלהו' – ליקוט האבנים שבשדה. אלה מצטרפות לסלעי העיזוק לצורך בניית הגדר. זו מגינה על הכרם מפני חדירת בהמה גסה, העשויה לרמוס את הגפנים; מכאן המחדל – 'פּוֹץ גִּדְרוֹ וְהִיָּה לְמַרְמָס', הרומז למעשה הרביעי – בניית גדר האבנים. מעל לגדר מניחים את הענפים הקוצניים של השמיר והשית. אלה משמשים כמטוּכָה, שתפקידה למנוע חדירת בהמה דקה לזרם ול'נָעַר' את עלי הגפנים וזמורותיהן. מכאן המחדל – 'הסר מִטְּכָתוֹ וְהִיָּה לְבִעֵר', הרומז למעשה החמישי – יצירת המטוּכָה. כדי שלא תועף ברוח – מניחים עליהם הענפים הקוצניים של המטוּכָה אבנים המצמידות אותם לגדר.

עתה לפנינו חלקה חפורה, מסוקלת וגדורה; וניתן לגשת לנטוע או לזרוע את הגפנים, המעשה השיטי - וייטעהו טרק'; על פעולה זו נתעכב בהמשך. השתילים הרכים היו מקבלים לפרקים השקאה, פעולה זו, הטביעית בטבלה, נרמזה בנמשל 'ועל העבים אצנה מהמטיר עליו מטר'. ביתר פירוט הוזכרה ההשקאה בשיר 'כרם תמר' שבפרק יז: 'לרגעים אטקנה, פן יפקד עליה'. אנו נפרש שהכורם חייב להשקות את גפניו 'לרגעים' - קימעא-קימעא, באשר עודף מים גורם לרקבון הטורט, שבעקבותיו קיים חשש 'פן יפקד עליה' - שעליה של הגפן יחסרו, ינשרו. מי ההשקאה מקורם בבור המים לתוכו זורמים עודפי מי הגשמים. ואכן נמצאו בהרי יהודה בורות מים ליד מגדלי השמירה והיקבים.

בשיר הכרם מדובר על כרם במדרגות שבהרים, שבהם אין חורשים, הם 'ההרים אשר במעדר יעדרון' (ישעיה ז, כה). לאחר ששתילי הגפן מתחילים להתפתח יש לעדור ביניהם, זו הפעולה השמינית שהוזכרה במחדל - 'לא יעדרי'. מני שנה בחורף זומרים את הזמורות ומותירים על הגזע 'עיניים' מעטות, מהן יבקעו הזמורות החדשות. הזמירה היא עבודה חיונית, בדומה לזריעה; ואכן התורה ציינה לגבי איסור עבודה בשביעית: 'שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר'. הזמירה היא הפעולה התשיעית, שהוזכרה במחדל - 'לא יזמר'.

בינתיים גדלות הגפנים ומתפתחות. בשלש השנים הראשונות הכרם הוא 'ערלה', שפירותיו אטורים במאכל (ויקרא כז, ג). להם רמז כנראה ירמיה (ב, ה) בכתוב 'קדש ישראל לך', ראשית תבואתה, כל אוכליו יאשמו'; פסוק זה מתקשר עם ההמשך 'ואנכי נטעתך שורק', שהוא כאמור תמציתו של שיר הכרם. בשנות הערלה מוריד כרגיל הכורם את ניצני התפוחת והוא מתכוונן לשנה הרביעית, שבה מותר ליהנות מן הפרי. עתה יש לדאוג לשמירה על היבול; נעשית הפעולה העשירית - 'ויבן מגדל בתוכו' בניית מגדל השמירה - ה'שומירה' בלשון המשנה (כלאים פ"ה מ"ג; בבא בתרא סח ע"ב). מגדל זה, שכמותו שרדו רבים באיזורים ההרריים של הארץ, עשוי מאבני העיזוק ומאבני המחצב של בור המים הנ"ל ושל היקב, שהוזכר בפעולה האחת-עשרה: 'וגם יקב חצב בו'.

את רשימת הפעולות והמחדלים מסרים הבעיר - 'ויעש באושים'. כדי להבין תופעה זו, נחזור לפעולה השישית 'ויטעהו טרק'. כרגיל מרכים את הגפנים על-ידי ייחורים, בכגון זה הפרי המתקבל זהה בתכונותיו לצמח האם. ברם במקרה דנן העדיף הכורם להרבותו ע"י זריעת חרצנים של זן מבוחר. רק במקרה זה תיתכן האכזבה שהפרי יהיה שונה בהחלט מהוריו, באשר בכגון זה אפשר שהעינב ממנו נלקח החרצן הוא יפה

וטעים, אך היתה בו האצקקה זרה, וזו תתבטא רק בגפנים בדור הבא. וכך אמנם סיכם ירמיהו (ב, כא) את שיר הכרם: 'ואנכי נטעתך שורק, קלה זרע אמת, ואיך נהפכת לי סורי הגפן נכריה'. המונח 'נטע' מצוי בספרות חז"ל לגבי זריעת זרעי אגוז, דלעת, פול וכדומה (דנתי בדבר בספרי על החקלאות בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, עמ' 129). ואיסור כלאי הכרם הודגם ב'הזורע חרצן ושעורה' (חולין פב ע"ב וירוש' ברכות פ"ג, ו ע"ג). בזריעת חרצן יש גם ייתרון מסוכם באשר השורש של הנבט מעמיק לחדור והצמח משתרש היטב. אך כאמור קיים כאן הסיכון של קבלת ענבים שונים מן הצמח שממנו נלקחו החרצנים.

המדובר באיכר שהחליט לזרוע כרם מובחר של ענבים מן משובח. מודע לאפשרות של קבלת 'סורי הגפן נכריה', הוא תר אחרי ענבים משוברים ש'ייוחסם' ברור, לכן חיפוש במקום מבודד, שלא היה בו חשש של הכלאה זרה. מעין דברי הושע (ט, י): 'כענבים במדבר מצאתי ישראל'; ושם טו, יז: 'ונתתי לה את כרמיה משם (מן המדבר ראה להלן). חרצני ענבים אלה נזרעו בחלקה מובחרת - אך הכרם הכזיב בהניבו 'באושים' או 'סורי הגפן נכריה'.

מכאן למשמעות 'ויטעהו שורק... ויעש באושים'. שורק משמעו אדום, בדומה לחמר, הכורם זרע חרצנים של גפנים מן שיינו אדום (ומתוק). ברם כאמור בגפן המתפתחת מן החרצן עשויים להופיע גנים זרים - 'סורי הגפן נכריה' בלשון ירמיהו, בין שנגרמו ע"י האבקה זרה ובין בהופעת גנים רצסיביים - אטוקטיים - של ההורים, אף מלפני דורות. הענבים שהתפתחו בכרם היו 'באושים', מן המקורות אנו למדים כי הכוונה לענבים שגוונם לבן-ירקק, כענבי בוסר (ויינם חמוץ).

ה'בוסר' הוא ענב בלתי בשל, קשה וחמוץ. במהלך גדילתו הוא מתמלא נוזלים, מצב זה קרוי בלשון המשנה - 'יזחילו מים' הענב נעשה שקוף - בלשון המשנה - קנכע - גרעינו ניכר מבחוץ (שביעית פ"ד ה"י). דרגת הבשלה זו נקראת גם 'הקאשה'. וכך שנינו במשנת מעשרות (פ"א, ב; כ"י לירדן של משנת הירושלמי): 'מאימתי הפירות חייבים במעשרות... הענבים והבאושים - משיבאישו'. והירושלמי (שם מח ע"ד) מסביר 'מטיקראו באישה... והיא שתהא חרצנה שלהן נראית מבחוץ'. יש ענבים שזה מצב הבשלתם הסופי, הם ה'באושים' שבפרקנו, כלומר ענבים שאינם מאדימים ואין אפשרות להתקין מהם 'חמר' - יין אדום ומתוק.

הנמשל הוא עם ישראל, שד' בחר באברהם להקים ממנו עם סגולה. מבני אברהם נבחר

יצחק ומבניו בחר ד' ביעקב-ישראל. לאחר ברירה זו ירדו בני יעקב מצרימה והיו לגוי שנמנע מלהיטמע בין המצרים. ובהמשך חי עם ישראל בכידוד ארבעים שנה במדבר. ומשם 'גפן ממצרים תסיע', כמתואר בפרק פ שבתהלים. גפן זה הובאה לארץ וזו התפתחה בארץ בצורה יוצאת מן הכלל, אך הסיוס היה מר - 'פרצת גדריה וארוה כל עוברי דרך'. אכן עם-הבחירה היה 'עם קשה עורף' כאותו 'קרן בן שמן'. הופיעו בו גם התכונות השליליות של אבות קדמונים (כגון תרח) וכן הגנים של ה'עב רבי', של תושבי הארץ וכובשים שדמם התערב בעם היהודי ברצון או באונס. וכבר ציין יחזקאל (טז, ג) 'אביך האמרי ואמך חתית'.

גדולה היא אכזבת הכורם מכרם זה שעשה באושים, אף שכה הרבה לטרוח בו. בְאושו עולה אצל בעל הכרם המחשבה לעקור את הכרם או להשמירו. רעיון זה הועלה בשיר 'כרם-המר' שבפרק כז: 'מי יתנני שמיר ושית במלחמה אפְטעה בה אציתנה יחד'; כלומר ברגע של זעם עלתה המחשבה של שריפת הכרם עם הקוצים שעלו בו. ברם בשיר הכרם המשוכלל דחה הנביא אפשרות זו, הכורם מסתפק בהזנחת כרמו כדי שיחזור למצב 'בתה' - 'ועלה שמיר ושית'.

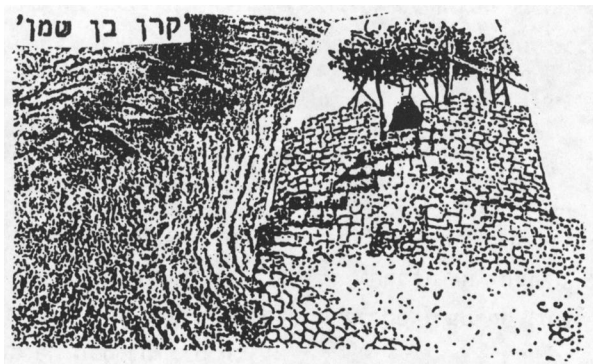
בחזון הקדשתו לנביא (פ"ו) מדמה ישעיהו את עם ישראל, שנותרה ממנו רק 'עשיריה' - 'כאלה וכאלון אשר בשלכת - מצבת כס'. הנביא מתירחס כנראה לעצים ענקיים וזקנים, שגדלו לפניו במקום הנקרא 'שְלֶכַת' (ר' (דה"א: כו, יז); עתה הם יבשים, נגדעה צמרתם ונותרה מהם רק 'המצבת' - הגֶנֶם. והנה התחיל זה להצמיח 'זרע קדש' ענפים חדשים ורעננים. נראה לנו כי המשך נבואה זו הוא פרק יא: 'ויצא חטר מגזע ישי ונצר מטרשיו יפרה'. בנבואת ייעוד זו שונה ישעיהו מירמיהו שבפרק הקדשתו לנביא (פ"א) העלה את הרעיון של עקירת הרע משורשו, כאשר נגזר עליו לנבא 'לנטט... ולנטוע'.

בשיר הכרם מטאיר הנביא סיכוי לכרם, בחינת 'כי יש לעץ תקנה, אם יכרת - ועוד יחליף' שבאיוב פרק יד. ישעיה מטאיר פתח תקוה לכרם שהכזיב, שיתחדש, כגון על-ידי הרכבה של נצר חדש על גבי הכנה הישנה, מעין חזונו של יחזקאל על הרכבת עץ יהודה על עץ אפרים (יחזקאל לז, יז-יט) והרכבה זו תצמיח 'שורק'. ואפשר שהנביא צפה שאותם ענבי באושים, מטינבטו חרצניהם, יצמיחו 'זרע אמת' - שיניב 'שורק' - אפשרות סבירה מבחינה גְנֵטית.

יהודה פליקס

מחזור העבודה שבשיר הכרם

המעשה	פירו	המחדל	רומז למעשה
1		"ואשיתהו בתה ועלה שמיר ושית"	עקירת הקוצים שעלו בשדה
2	עידור עמוק לעקירת הפלעים		
3	טיקול השדה מאבנים		
4		"פרוץ גדרו"	בניית גדר האבנים
5		"הסר משוכתו"	החקנת משוכת הקוצים שעל הגדר
6	נטיעת הגפן ליון אדום		
7		"אצוה כהמטיר עליו כטר"	השקית-עור של הגפנים
8		"לא יעדר"	עידור בין הגפנים
9		"לא יזכר"	זמירת הגפן בחורף
10	"ויבן כנדל בהיכר"		
11	"יקב חצב בו"		
12		"וישש באושים"	בציר הענבים

'צוטרה את הכרמים'
מגדל שמירה ועליו סוכה בתקופת הבציר בכרם